

“ATATÜRKÇÜ DEMOKRASİ”NİN DEMOKRATİKLİĞİ TARTIŞMALARI

Melih COŞGUN*

Çağdaş ZARPLI*

ÖZ

Demokrasi kavramı, R. Dahl, G. Sartori, A. de Tocquivelli gibi düşünürlerin teorik çerçevesine doğrudan katkıda bulunduğu, *özgür seçmen, adil seçimler, siyasetçilerin anayasal sınırlandırmalara tabiliği, sivil toplum* gibi çeşitli değerleri içerisinde barındırmaktadır. Düşünürlerin bu katkılarının yanı sıra S. Huntington da demokrasi serüveninin yönünü ve zamanını kendi sınıflandırmasıyla açıkladığı önemli çalışmalarda bulunmuştur. Özellikle *birinci demokrasi dalgasının* akabinde ortaya çıkan *ters dalga* dünya üzerinde bazı otoriter uygulamaları da beraberinde getirmiştir. Atatürk dönemi de iş bu noktada *birinci ters dalganın* yaşandığı sürece denk gelmektedir. Uygulanan kimi politikaların demokratikliğinin sıkça tartışıldığı bu dönemde Türkiye özelinde Atatürkçü demokrasi olarak nitelendirilen bir kavramsallaştırılmaya gidilmesi tesadüf değildir. Çalışma Atatürkçü demokrasi kavramını, bulunduğu dönemde yaşanan olaylar ve pratikler göz önüne alınarak, uygulamaların demokratikliği çerçevesinde tartışmayı amaçlamaktadır. Bunu yaparken konuyla, Heidegger'in *zaman ve mekân değerleri* üzerinden yorumlamaya özen gösterilmiştir. Ezcümle, meydana gelen olayların yaşandığı dönem içerisinde değerlendirildiğinde yapılan eleştirilerin daha yerinde olacağı düşüncesinden yola çıkılarak dönemin uluslararası toplu durumu da dikkate alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Demokratikleşme Dalgası, Atatürkçü Demokrasi, Demokratikleşme.

THE CRITICAL OF DEMOCRACY IN “KEMALIST DEMOCRACY”

ABSTRACT

R. Dahl, G. Sartori, A. de Tocqueville as thinkers have contributed directly to the theoretical framework of democracy. This concept incorporates various values such as free voters, fair elections, politicians' limitations by constitutional and civil society. S. Huntington has made significant studies the direction and time of the journey of democracy that explain its own classification in addition to the contribution of these thinkers. Especially, the first wave of democracy followed on the reverse wave has brought forth some of authoritarian practices in the world. Also Ataturk period corresponds process of the first reverse wave. Described as Kemalist Democracy conceptualization of democracy is not a coincidence some of the implemented policy which discussions often about democratizations in this period. In this article aims to discuss to the concept of Kemalist Democracy, the events and practical in the period of Ataturk the framework of the democratization of the application. While discussing, attend to use Heidegger's "time and space" conceptualization. In brief, the international conditions are taken attention because of more accurate; interpret the events that occurred at the time.

Key Words: Democracy, the Wave of Democratization, Kemalist Democracy, Democratization.

GİRİŞ

Fransız Devrimi, ilk bakışta ulus-devlet yapılarının ortaya çıktığı dönemin başlangıcı olarak ifade edilmekle birlikte, liberalizm gibi önemli bir düşünce akımının (ideoloji) hızlı bir biçimde yayılmasına imkân sağlamıştır. Ekonomik bir sistem olan kapitalizm ile karşılıklı etkileşim içerisine giren liberalizm; *bireyseliği, özgürlüğü ve serbest piyasayı* savunmuştur. Bu değerleri savunmakla birlikte liberalizm, ulus-devletin seçtiği yönetim şekline paralel olarak uygulama alanı bulabilmektedir. Halkın egemenliğini, halkın kendi belirlediği

* Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi EABD, Doktora Öğrencisi, melih.cosgun@bilecik.edu.tr

* Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi EABD, Doktora Öğrencisi, cagdas.zarpli@bilecik.edu.tr

yöneticilerce idaresini öngören “demokrasi”, modern toplumlarda ulus-devlet ve liberalizmin ortak savunusu halini almıştır.¹ Böylece dünya genelinde bireyciliği ve özgürlüğü ön plana çıkaran topluluklarda demokrasi kavramı teorik ve pratik anlamda önemli bir konumda bulunmaya başlamıştır.

Türkiye özelinde ise, Atatürk döneminde demokrasi konusu, Türk siyasal hayatı içerisinde önemli bir bahis olarak görülmekle birlikte yapılan tartışmaların entelektüel çalışmalar ve ziyadesiyle spekülatif eleştiriler çevresinde yapıldığı görülmektedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin 23 Nisan 1920 tarihinde açılmasıyla birlikte halkın egemenliğine vurgu yapan Atatürk, bu demokrasi vurgusunun sadece retorikte kalmaması için çabalar gösterse de antidemokratik -daha uygun bir söylemde eksik demokratik- uygulamalar göze çarpmaktadır. Dönemin dışsal etkileriyle ele alınacak olursa özellikle kadın hakları konusunda dünyanın diğer birçok demokratik ülkesinin ilerisinde olduğu söylenebilir. Diğer yandan siyasal organları denetleyecek bir muhalefet ve sivil toplumun olmaması eksik demokrasi olarak değerlendirilmektedir. Bu tartışmaların ışığında dönemin koşulları da dikkate alınarak “Atatürkçü Demokrasinin” mevcut olaylar temelinde değerlendirilmesi çalışmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır.

Atatürk dönemine özgü olan bu demokrasi anlayışı “Atatürkçü Demokrasi” şeklinde bir kavramsallaştırmayı da beraberinde getirmiştir. Atatürkçü demokrasi; Atatürk demokrasisi, Kemalist demokrasi, sadece “demokrasi” biçiminde de tanımlanmaktadır. Oluşan kavram karmaşasına rağmen bu demokrasi algısı içerisinde barındırdığı demokratik ve eksik demokratik yöntemleri, dönem uygulamalarını en iyi ifade etme biçimlerinden biri olmuştur. Bu çalışmada, Atatürkçü demokrasinin ne olduğu ve ne olmadığı, eleştiriler ve tartışmalar temelinde ele alınacaktır. Çalışmanın ana problematiği ise Atatürk döneminde uygulanan demokrasi pratiklerinin “demokratikliği” ne kadardır sorunsalı olacaktır. Bu sorunsal incelenirken çalışmanın derinliği, ulaşılabilen kaynaklar ile sınırlı kalmıştır. Geçmişte yaşanan olayları, bugünün şartlarında değerlendirmenin (tarih yanlılığı/anakronizm) yanlış olacağı esastan yola çıkarak “Atatürkçü Demokrasi” kavramı kendi “çağdaşları” ile birlikte değerlendirilecektir.

1. DEMOKRASİ: İDEAL DEMOKRASİ Mİ, GERÇEK DEMOKRASİ Mİ?

*“Kelimenin Tam Anlamıyla Gerçek Bir Demokrasi
Hiçbir Zaman Var Olmadı ve Var Olmayacaktır.”²*

Demokrasi, Eski Yunan düşünürlerinden günümüze kadar tarihsel olarak sıkça gündeme gelen bir kavram olmuştur. Platon, demokrasinin despotizme dönüşeceğini ifade ettiği öngörüsünde olduğu gibi, demokrasiye pejoratif anlamlar yüklemiştir. Aynı dönemde Aristoteles ise

¹ Günümüzde liberalizm ve demokrasi kavramları birbirlerine paralel çizgide görünmektedir. Diğer yandan bu kavramlardan bahsetmeye başladığımız dönemlerde çelişkiler barındığına tanıklık etmekteyiz. Bu dönemler: İngiltere’de 1867 tarihli Reform Yasası, Fransa’da 1789 Fransız İhtilali sürecinde genel oy hakkının ilan edilmesi, Amerika Birleşik Devletleri’nde Başkan Jefferson’un 1860’larda genel oy ilkesini hararetle savunduğu dönemlerdir. Eşitlik ilkesini ön plana çıkaran liberalizmin demokratik açıdan aslında mülkiyet sahibi ve erkek vatandaşların hatta beyaz erkek vatandaşların oy kullanma hakkından söz edilebilir. Bu durum liberalizmin ulus-devlet yapılarından önceki dönemlerde demokrasi ile temelde çatışma halinde olduğunu göstermektedir (Berktaş, 2010: 67–68).

² <http://rousseauassociation.ish-lyon.cnrs.fr/publications/PDF/PL8/PL8-Fermon.pdf> (02.12.2012).

demokrasinin despotizmin en ileri şekli olduğunu söyleyerek tıpkı Platon'da olduğu gibi, demokrasiye negatif anlamlar atfetmiştir (Ağaoğulları, 2004: 230–233, 362–363). Demokrasi, epistemolojik anlamda bilimsel bilgiye geçiş aşamasından (bilimsel bilginin başlangıcı Newton'un fizik yasalarını üretmeye başladığı döneme götürülebilir) sonra Rousseau'nun çalışmalarında sıkça işlediği konuların başında gelen “genel irade” kavramıyla birlikte kullanılmaya devam etmiştir. Diğer taraftan, konunun dağılmasını önlemek endişesiyle Rousseau'nun demokrasi anlayışına kısaca değinilip³, çalışma bağlamında asıl dönem olan modernite sonrası toplumlarda “demokrasi” kavramı tartışılacaktır.

Giovanni Sartori, demokrasinin tanımını yapmadan önce günümüzde bu kavram için yapılan pek çok tartışmalı tanımlamanın bilgi kirliliğine neden olduğunu ve bu durumun düzeltilmesi gereğine vurgu yapmaktadır. Eserinin adından da anlaşılacağı üzere, Demokrasi Teorisine Geri Dönüş, demokrasi teorisini temizleyip, temel ilkeleri belirlenmiş bir kavram ortaya koymaya çalışmaktadır. Demokrasiyle ilgili olarak “herkes” tarafından yapılan yorumları, aslında demokrasinin tartışmalı bir kavram olmasına bağlayan Sartori, bu sorunun farkına varıp demokrasinin normatif ve pratik olmak üzere iki farklı tanımını yapmıştır. Genel kabul görmesi beklenebilecek bir demokrasi kavramının ise içerisinde hem normatif değerleri hem de gerçek değerleri taşıması gerektiğini belirtmiştir. Ne tek başına normatif yani olması gereken bir demokrasi tanımı tam olarak işimize yarar; ne de gerçekte var olan demokrasi uygulamaları demokrasiyi içselleştirmemize yardımcı olur (Sartori, 1996: 3–15).

Demokrasi alanında pek çok çalışması bulunan Sartori'nin yanı sıra demokrasi teorisine asıl katkıyı yapan ve kavramsal açıdan “yeni” söylemler getiren kişi ise Robert Dahl'dır. Dahl da demokrasinin ideal ve gerçek anlamlarını dile getirerek, hangisinin kullanımının daha doğru olacağı sorusuna yanıt aramıştır. Bu soruya ise bireyin neyi amaçladığına göre cevap vermesi gerektiğini savunmuştur. Ama literatüre asıl katkısı; demokratik sürecin kriterleri neler olduğu ve demokrasinin neden gerekli olduğu sorularına verdiği yanıtlardır. Bu çerçevede demokratik sürecin kriterleri; siyasal katılımı eşit ve etkin imkânlara sahip olma manasında *etkin katılım*; şartlar ne olursa olsun her birey bir oy prensibini ifade eden *oy kullanma eşitliği*; bilgi edinme hakkına sahip olunmasına karşılık gelen *bilgi edinebilme*; bireylerin gündem üzerinde son sözü söyleme hakkına sahip olma hakkı bağlamında *gündemin kontrolü* ve son olarak da ülkede yaşayan tüm yetişkinlerin bu haklara sahip olması anlamında *yetişkinlerin dâhil olmasıdır*. Demokrasinin neden gerekli olduğu sorusuna verilen cevap ise aslında neden çoğu ülkenin demokrasiden vazgeçemediğini açıklar niteliktedir. Dahl, zorbalığı önlediği, temel hakları koruduğu, genel özgürlüğü sağladığı, bireylere veya halklara kendi kaderlerini tayin etme hakkını verdiği, ahlaki özerkliği, insani gelişmeyi, temel kişisel çıkarları korumayı, siyasal eşitlik, barış ve refahı tesis ettiğine olan inancından ötürü demokrasinin gerekli olduğunu açıklamıştır (Dahl, 2010: 47–57).

Demokrasi; yaptığı işlerden dolayı sorumlu olan yöneticilerin bulunduğu, kamusal alan ve özel alan ayrımının net bir biçimde yapıldığı, vatandaşların eşitliğini bozacak

³ Rousseau, özellikle R. Dahl'ın da üzerinde dikkatle durduğu, ideal demokrasi ve gerçek demokrasi ayrımında olduğu gibi, ideal anlamdaki demokrasinin asla gerçekleşmeyeceğini, modern insanın doğası gereği çağa ayak uydurup kötü alışkanlıklar ve huylar edinip, içgüdüsel olarak kendi gücünü diğer insanlar üzerinde kabul ettirme çabasına gireceğini, ahlaki olarak zayıflayacağını ve bundan dolayı bahsedilen ideal demokrasiye ulaşamayacağını belirtmektedir (West, 2008: 57).

kıstasların bulunmadığı, seçme ve seçilme hakkının, dürüstçe yapılan seçimlerin, ahlaki değerler içerisinde kalmak koşuluyla yarışmacı bir kültürün olduğu, temsilciler ve sivil toplumun da aralarında bulunduğu işbirliğine dayalı düzen olarak tanımlanabilir (Schmitter ve Karl, 1999: 4–10).

Kavramsal bir değer olarak yukarıda bahsedilen içeriğe sahip olan demokrasi, siyaset bilimi çerçevesinde ise; fakirler ve dezavantajlıların yönetime katılması, halkın kendi kendisini sürekli ve doğrudan yönetmesi, eşit fırsatlara ve bireysel liyakate dayalı bir toplum, bir refah ve yeniden dağıtım sistemi, çoğunluk yönetimine dayalı bir karar verme sistemi gibi çağrışımları bünyesinde barındırmaktadır (Heywood, 2007: 96). Mustafa Erdoğan ise demokrasi konusunda devlet iktidarının sınırlandırılması ve halkın gücünü devletin otoritesine dâhil etme idealine vurgu yapmaktadır. Aynı zamanda bu perspektiften bakılınca, demokratik devletin “liberal anayasal devlet” olarak tanımlanabileceğini dile getirmiştir (Erdoğan, 2010: 244). Demokrasi kavramını değerlendirirken, bu kavramın liberal özelliğine atıfta bulunan diğer bir bilim insanı da Norman Barry’dır. Bu kapsamda Liberal demokrasi; çoğunluklara karşı bireysel hakların özel olarak anayasal koruma altına alındığı siyasi bir sistem anlamına gelebilmektedir (Barry, 2004: 320). Erdoğan ve Barry’nin liberal anayasal devletin demokratikliğine vurgu yapmasına karşılık, Fareed Zakaria ise dünyadaki İliberal demokrasinin önlenemeyen yükselişine dikkat çekmektedir (Zakaria, 2007: 93–124). Özgürlük ve eşitlik, demokrasi kavramının en önemli sacayaklarını oluşturmaktadır. Türk Demokrasi Vakfı’ndan aktaran Dursun; demokrasi özgürlüğün kurumsallaşmasıdır, söylemine haklı olarak vurgu yapmaktadır. Yine Jeremy Bentham’dan aktaran Dursun; herkes bir sayılmalıdır, kimse birden fazla sayılamamalıdır, diyerek eşitlik ilkesinin önemine vurgu yapmaktadır. (Dursun, 2008: 170).

Demokrasi kavramını Lijphart ise farklı bir çerçevede ele almaktadır. Lijphart demokrasinin tek bir bakış açısı ile tarif edilebilecek bir kavram olmadığını, onu birçok farklı yoldan organize edilip hayata geçirilebileceği üzerinde durulmuştur. Ezcümle, politik partiler ve çıkar grupları kadar yasama organları ve mahkemeler gibi resmi idari kurumlar açısından da farklı biçimler sergilenebilir. Buna ek olarak Başkan Abraham Lincoln’un unutulmaz vecizesine yer vererek, demokrasi yalnız halk tarafından yönetim değil; aynı zamanda halk için yönetim anlamına da gelmektedir (Lijphart, 2006: 13).

Kavramsal olarak demokrasinin içerdiği bu anlamlarla birlikte başta Elitist teorisyenler⁴ tarafından yapıldığı gibi demokrasinin aslında çok demokratik olmadığına dikkat çekilmiştir. Demokrasi için yukarıda değinildiği üzere genel oy ilkesi önemli bir yerde durmaktadır. Mosca, siyasal elitlerin elinde bulunan bir iktidar için neden genel oy hakkının olduğunu sorgulamakta ve Pareto’nun “elitlerin dolaşımı” kavramsallaştırmasına dokunarak yönetici sınıfın dar bir çember içerisinde devindiğini ve kitlelerin bu devinimin dışarıda tutulmasını demokrasinin bir çıkmazı olarak görmektedir (Vergin, 2008: 123–132). Teorik açıdan demokrasi kavramı genel hatlarıyla bu şekilde ifade edilebilmektedir. Özgür seçmen ve seçimlerin, sivil toplumun, aynasal sınırlandırmaların ve “halk” kavramının ön plana çıktığı demokrasi tanımlamalarına ilave olarak demokrasi olgusunun nasıl bir yayılma eğilimi olduğuna da değinmenin çalışmanın içeriği bağlamında önemli olduğu kanısına varılmıştır.

⁴ Vilfredo Pareto, Robert Michels, Gaetano Mosca ve rekabetçi elitist kavramıyla ön plana çıkan Joseph Schumpeter kastedilmektedir.

Demokrasinin yayılma zamanını ve yönünü değerlendiren en kıymetli kaynak S. Huntington'ın Üçüncü Dalga eseridir.

Huntington, Batı'da demokrasi yönündeki ilk gelişme olarak; 14 Ocak 1638 tarihinde İngiltere'de kabul edilen Connecticut Temel Düzeni sözleşmesini görmektedir. Bu sözleşme, modern demokrasinin ilk yazılı anayasası olarak nitelendirilmektedir. Fakat bunun, dünyanın genelini etkilemediği için bir dalga özelliği taşımadığı belirtilmektedir. Birinci uzun demokratikleşme dalgasının 1828–1926 yılları arasındaki, temeli Amerikan ve Fransız Devrimleri'ne dayanan demokratikleşme süreci olarak tanımlanmaktadır. Yetişkin erkeklerin %50'sinin oy hakkına sahip olması ve halk tarafından seçilen bir yürütme organının bu dalga ile gündeme gelmiş olması dönemin koşulları açısından oldukça demokratik gelişmeler olarak sayılmıştır. İkinci kısa demokratikleşme dalgası ise İkinci Dünya Savaşı'nın ardından başlayıp 1962'ye değin devam etmiştir. Özellikle Sovyet baskısı bu dalganın uzun süre devam etmesinin önünde bir set oluşturmuştur. Üçüncü demokratikleşme dalgası ise 1974 yılında Avrupa'da ve takiben dünyanın pek çok bölgesinde diktatör rejimlerin yıkılmasıyla başlamıştır ve günümüzde hızını düşürmekle birlikte devam etmektedir (Huntington, 2011: 25–35).

Demokrasi dalgaları, kendi ters dalgalarını da beraberinde getirmiştir. İlk ters dalga, 1922–1942 yılları arasında, egemen siyasal gelişimin demokrasiden uzaklaşması ve geleneksel otoriter yönetim biçimlerine dönüşmesi, kitlesel manada tabana dayanan ama aynı zamanda sert ve otoriter biçimlerin ortaya çıkması olarak göze çarpmaktadır. İkinci ters dalga ise 1958–1975 dönemini kapsayan, bürokratik otoriteriyenizm olarak nitelendirilebilecek bu süreçte askeri darbelerle kendisini göstermektedir. Bu dönemde her türlü siyasal söylemin susturulduğu görülmektedir (Huntington, 2011: 29–33).

Eleştirileri de beraberinde getiren demokrasi kavramına yönelik tenkitlerin başında elitist düşünürlerin yaklaşımları yer almaktadır. Pareto ve Mosca; “elitlerin dolaşımı” ve “yöneten sınıf – yönetici sınıf” kavramları çerçevesinde, demokrasinin aslında üzerinde durulduğu gibi “demokratik” olmadığına vurgu yapmaktadır. Bu iki düşünür ilave olarak Schumpeter de yönetici sınıfın varlığını kabul eder ve demokrasiyi halkın yönetimi olmaktan ziyade; halkın seçilmiş elitler eliyle yönetimi olarak değerlendirir. Michels de bu durumun kaçınılmazlığına “oligarşinin tunç kanunu” kavramsallaştırmasıyla işaret etmektedir (Türköne, 2005: 380–389).

Demokrasi, aktüel olarak da süregelen tartışmaları bünyesinde barındırmaya devam etmektedir. Dünyada devam eden bu tartışmalara paralel olarak Türkiye'de de demokratikleşme güncel olarak tartışılmaktadır. Kimi düşünürler ise güncel demokratikleşme sorunsalının yanı sıra Atatürk dönemindeki demokratikleşme sürecini gündeme getirmektedirler. Spekülatif tartışmaları çalışmanın dışarısında tutup, akademik üslup içerisinde yapılacak bir değerlendirmenin, daha doğru sonuçları da beraberinde getireceği umulmaktadır. Çalışmada, Atatürkçü demokrasi üzerinde yoğunlaşan tartışmaların değerlendirilip dönemin koşulları⁵ ile karşılaştırıldığı bölümde “karşılaştırmalı tarihsel

⁵ Dönemin koşulları ile değinilmek istenen; özellikle Heidegger'in üzerinde durduğu zaman ve mekân değerlerinin farklı değerlendirilemeyeceğidir. Aristo'nun dile getirmiş olduğu zaman ve mekânın birbirinden farklı düşünülemediği anlayışı gibi, Heidegger de zaman ve mekânın ayrılamayacağını; fiziksel mekândan ziyade ilişkilendirilmiş mekânın zamandan uzaklaştırılmayacağını belirtmiştir (Heidegger, 2004). Özce,

sosyolojik analiz” yöntemi kullanılmıştır (Moore, 2012: 1–15). Özce, Atatürk dönemini değerlendirirken, Avrupa’nın ve dünyanın diğer ülkelerinde aynı dönemde yaşanan koşullar ele alınarak yapılan bir değerlendirme yöntemi tercih edilmiştir. Diğer bölümlerde ise örnek olaylarla sonuçlara ve analizlere varmak hedeflenmektedir.

2. ATATÜRKÇÜ DEMOKRASİ NEDİR?

“Toplum “Modernleşmeden”

Siyasetin “Demokratikleşmesi” Mümkün Değildir.”⁶

Kemalizm ideolojisinde demokrasi kavramının eksikliği; en somut biçimde, altı okun içerisinde demokrasinin neden bulunmadığı tartışmasında kendisini göstermektedir (Bayram, 2001: 209). Dönemin koşulları itibariyle bilhassa liberalizmin gerileyişine tepki olarak Türkiye’de liberal ve demokratik eğilimlere karşı dikkatli ve mesafeli bir tutum göze çarpmaktadır. Ziya Gökalp’ın üzerinde durduğu gibi, “Türkler istiklalci oldukları için komünist, dayanışması oldukları için de kapitalist olamazlardı (Gökalp, 1970: 180). Bu durum ise beraberinde şu sorunsalı getirecekti; Peki hem komünist hem de kapitalist olamayacaksak ne olacaktık? Sorunsalın cevabı aslında sıkça dile getirilen Kemalizm’in (Atatürkçülüğün) kendine özgü niteliğinin içerisinde saklı bulunmaktadır.

Atatürkçülük düşüncesinde “demokrasi”nin yeri altı oktan biri olan “Halkçılık” içerisinde yer almaktadır. Köker’in de ifade ettiği üzere; Halkçılık ilkesine göre, hâkimiyet milletindir ve halk bu hakkını kullanmaya bizzat kendi sahip değildir (Köker, 1989: 137). Afet İnan’ın Atatürk’ten aktardığı şekliyle: “*Demokrasi esas itibariyle siyasi mahiyettedir. Demokrasi, bir içtimai muavenet veya bir iktisadi teşkilat sistemi değildir. Demokrasi maddi refah meselesi de değildir. Böyle bir nazariye vatandaşların, siyasi hürriyet ihtiyacını uyutmayı istihdaf eder. Bizim bildiğimiz demokrasi, bilhassa siyasidir; onun hedefi, milletin idare edenler üzerindeki murakabesi sayesinde, siyasi hürriyeti temin etmektir*” (İnan, 1998a: 30).

Türk halkçılığının tanımlamasının yapıldığı her alanda kanun önünde eşitlik tanımlamasının ardından gelen, hiçbir sosyal sınıfın üstünlüğünün tanınmaması vurgusu ise aslında Türk demokratikleşmesinde kapitalizme ve liberalizme duyulan kuşkunun etkilerini göstermektedir. Bunlara ek olarak her fırsatta dile getirilen demokratik koşulların oluşması için yeniliklerin getirilmesi şartı dikkat çekmektedir. Atatürk 1933 yılında yapmış olduğu bir konuşmasında; “Cumhuriyet rejimi demek demokrasi sistemi ile birlikte anlam bulan devlet şekli demektir. Biz Cumhuriyeti kurduk. O on yaşını doldururken demokrasinin bütün icapları sırası geldikçe tatbikata konulmalıdır” demiştir (Afet İnan, 1998b, 158–159). Atatürk’ün burada, aslında rejimin demokrasi yönünden hala eksikleri olduğunu kesin bir dille ifade ettiğini çıkarmak mümkündür. Kemalizm’in halka rağmen halkçılık ve yarı otoriter bir rejime sahip olması nitelikleri onun demokrasi anlayışındaki eksikleri vurgulamaktadır (Ateş, 1998: 11). Diğer yandan, Atatürkçülüğü; pragmatik-demokratik bir ulusal modernleşme ideolojisi olarak gören İsmet Giritli, onu hem kalıplaşmış düşünceye karşı hem de “tüm yeniliklere” açık bir ideoloji olarak değerlendirmektedir (Giritli, 2004: 13). Atatürkçülüğün demokrasi

meydana gelen olayların yaşandığı dönem içerisinde değerlendirildiğinde yapılan eleştirilerin daha değerli görüleceği görüşünden yola çıkarak bir değerlendirmeye gidilmiştir.

⁶ Levent Köker’in Atatürk dönemindeki demokrasi anlayışının hangi temele dayandığının doğru ve yerinde bir tespitini içeren vecizesidir (Köker, 2008: 156).

anlamında böyle bir iddiası olmamasına rağmen, dışarıdan demokrasi yönelimli bir ideoloji olduğu çıkarımı zorlama bir yorum gibi görünmektedir (Köker, 1992: 194).

Atatürkçü Demokrasi öz itibariyle, halka rağmen halkçılığı savunan⁷, kapitalist politikalarından ziyade devletçi politikaları benimseyen⁸, bünyesinde totaliter eğilimleri barındıran⁹, halkı tamamıyla bütünleştirme anlamında hegemonyacı¹⁰ olmayı başaramayan, diğer yandan hukuk devleti olma özelliğini korumaya çalışan¹¹, demokratikleşme sürecini laikleşme ile güçlendirmeye çalışan¹² ve “tesanütçülük” kavramını¹³ kapsayan bir anlayışa sahiptir. Olgusal olarak bu tanımlamaları içeren kavram, pratikte ise farklı olaylarla daha anlaşılır bir hale gelmektedir. Atatürk dönemindeki bir takım olayları demokrasi bağlamında değerlendirerek dönemin demokratikliği tartışmalarını bu zemine taşımak, çalışma bağlamında yararlı olacaktır. İki farklı başlık altında Atatürkçü demokrasinin demokratikliği tartışmaları incelenecektir. İlk başlıkta demokratik eğilimler ele alınıp ikinci başlıkta anti-demokratik eğilimlere değinilecektir. Teorik ve pratik açıdan yapılan inceleme, asıl olarak Barrington Moore ve Theda Skocpol’un kavramsallaştırması olan karşılaştırmalı tarihsel sosyolojik yöntem esas alınarak yürütülmüştür.

⁷ Halka rağmen halkçılık söylemi, halkın henüz kendi kendini yönetebilecek kadar bilinçli olmadığını vurgulayan bir söylemdir. Halk, demokrasiyi eşit hakların savunmak bir araç olarak kullanamaz nitekim onlar henüz bu bilince sahip değildirlere. Zira halkın ne zaman bu bilince ulaşacağına kim karar verecekti? Atatürk döneminde, bürokratik elitler bu tarz belirlemelerin tek yetkili merci durumundaydı. Halkın cehaletine karşılık okumuş ve bilinçli olan bürokratik elitler buna muktedirlerdi. Bu elitler toplumsal alanda modernleşmenin içselleştigi karar verdiği anda siyasi alanda demokrasiye geçmeye de karar vereceklerdi (Aksoy, 1997: 9–32).

⁸ Devletçilik politikaları özellikle komünist eğilimlidir şeklinde eleştirilere maruz kalsa da İkinci Dünya Savaşı’nın ardından yani Atatürk döneminden sonra da devam etmiştir. Devletçi politikaların devam etmesinde ekonomik koşullar ve dönemin koşulları etkili olmuştur. Milli Koruma Kanunu da doğrultuda gündeme gelmiştir (Koçak, 2000: 166–171).

⁹ Tek Parti döneminde kudretli devlet adamı olarak anılan Recep Peker’in faşist otoriter devlet yapılanmasını teklif etmesi üzerine Atatürk’ün bunu kabul etmemesi dönemin önemli olayları arasında yer almaktadır (Yıldız, 2009: 58–59). Diğer yandan otoriter ve totaliter eğilimli bir iktidar çizgisini de kimi zaman sert uygulamalarla kimi zaman da yumuşatarak devam ettirmiştir. Zürcher adı geçen eserinde bu konuyu ayrıca ele alarak “Cumhuriyet Halk Fırkasının Otoriter Eğilimleri” başlıklı bir bölüm yazmıştır (Zürcher, 2010: 276).

¹⁰ Özellikle Antonio Gramsci’nin hegemonya kavrayışından yola çıkarak, bir ideolojinin söylemlerinin toplumdaki kimi gruplara hitap eden yani ayrışmacı bir politika benimsemesini eleştiren ve diğer kesimleri bu söylemin dışında tutmadan genelliğe ve evrenselciliğe yapılan vurgunun Kemalist politikaların bir kısmında eksik olduğunu göstermek amacıyla kullanılmıştır (Yeğen, 2009: 58–61, 72–73).

¹¹ *Erzurum Kongresi günlerinde Kurtuluş Savaşı’nın karşısında yer alan Sultan Vahdettin Erzurum’a yeni bir vali gönderir. Mustafa Kemal, yeni valinin Kurtuluş hareketine zarar verecek bir kimse olması durumunda Trabzon’dan İstanbul’a geri çevrilmesini isterken Kongre’nin Rizeli bir üyesinin “Paşam üzülme, gerekirse Ziganalarda ya da Kop dağında temizlenir!” demesi üzerine, acı bir tepkiyle “Ne diyorsun? Eşkıya gibi dağda, komiteci gibi sokakta adam mı vurduracağız? Bizim devlet anlayışımızda bu yoktur. Bundan sonra ülkede yurttaş ancak mahkeme kararıyla cezalandırılır. Sizin de böyle düşünmemiz gerekir.”* yanıtını vermiştir (Ozankaya, 2000: 291).

¹² Yeni Delhi Hamdard Üniversitesinde Profesör olarak görev yapan Arşi Han, demokratik olmak isteyen bir devlet laik olma zorundadır tespitini yaptıktan sonra Atatürk’ün bunu başarabilen çok az sayıdaki siyaset adamından biri olduğuna vurgu yapmaktadır (Ozankaya, 2012: 399–406).

¹³ Solidarizm, dayanışmacılık veya korporatizm olarak çeşitli nitelendirmelere sahip olan kavram, Türkiye’de 1930’lu yıllarda devletin resmi söyleminde yer bulmuş ve resmi ideoloji olarak adlandırılmıştır. Liberalizmin ferde önem veren ve bireysel üretim tarzını öngören anlayışına tepki ve alternatif olan bu anlayış, uzun yıllar etkili olmuştur. Demokrasi bağlamında bir engel gibi görünse de dönemin koşulları göz önüne alınacak olunursa uygulamaların Türkiye’ye özgün bir değer kattığı görülmektedir (Kansu, 2009: 253–267).

3. ATATÜRKÇÜ DEMOKRASİNİN DEMOKRATİKLİĞİ

“Eğer demokrat diye bir şey varsa
Atatürk demokrattır.”¹⁴

Atatürk döneminin demokratikliği tartışmalarına geçmeden önce Sina Akşin’in özellikle üzerinde durduğu, dönemin diğer ülkelerindeki demokratik durumu kavramak gerekmektedir. Demokrasinin tek bir koşula bağlı olmadığı daha önce Dahl’dan örneklerle belirtilmişti. Akşin de demokrasinin derecelendirilmesi gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Birinci demokratikleşme dalgasının ters dalgası, Mustafa Kemal döneminde, Avrupa başta olmak üzere pek çok yerde hüküm sürmekteydi. Zira bu durum Türkiye’nin liberalizmden ve doğal olarak demokrasiden uzaklaşmasına neden olmuştur. Türkiye demokrasiden uzaklaşırken faşizm veya komünizme yaklaşmak yerine kendine özgü¹⁵ bir durum ortaya koymuştur (Köker, 2009: 108). Diğer yandan bir ideoloji olarak faşizm demokratik yöntemleri kullanarak iktidara gelme özelliği göstermektedir. Ayrıca toplumun tamamı olmasa da azımsanmayacak ölçüde birey tarafından desteklenmesi faşizmin bir ideoloji olarak ön plana çıkmasını sağlayan diğer bir özelliğidir (Örs, 2010: 493–498). Atatürk döneminin ise ne iktidara geliş açısından ne de modernleşmenin “tepeden inmesi” niteliği ele alınacak olursa, halk desteğinden yoksunluğu göze çarpmaktadır.

Avrupa’da yükselen faşizm ve komünizm dalgası göz önünde bulundurulursa Atatürkçü demokrasi “çağdaşlarına” oranla daha demokratikti. İspanya’da Franco, Almanya’da Hitler, İtalya’da Mussolini, Sovyetler Birliği’nde Stalin, kendi diktatörlüklerini kurmuşlardı. Bu diktatörlüklerin önemli bir kısmı totaliter anlayışı benimsemiş yani, toplumun tüm alanına müdahale eden örgütlenme biçimini tercih etmişlerdi. Diğer yandan bunlara ek olarak ırkçılık söylemi de egemendi (Akşin, 1999: 206). İş bu noktada, sıkça gündeme gelen “Atatürk diktatör müydü?” sorusuna değinmekte yarar var. Mustafa Kemal’i bu konuda diğerlerinden ayıran başlıklar bulunmaktadır. Yasallık konusunda özeni ve sürekli olarak meşru zeminde kalma çabası dikkat çekmektedir. Her fırsatta halkın egemenliğini ön plana çıkartan Atatürk, meclise ayrı bir önem atfetmiştir. Mustafa Kemal hiçbir zaman devletin yasal ve meşru güçlerine başkaldıran asi bir general havasına girmemiştir (Ateş, 2008: 111–116).

Demokrasi temelinde Atatürkçü düşüncenin olumlu bir diğer yanı; halk egemenliğine verilen önemdir. Mustafa Kemal, meclise, özellikle I. Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne, her

¹⁴ Scrutator mahlasını kullanan Herbert Sidebham, Atatürk için Türkiye’nin Yeniden Canlanmasının Hikâyesi ve Atatürk’ün Sulh Siyaseti başlığı altında; *Bugünkü Avrupa’nın en muktedir devlet adamıdır demek mümkün olan Atatürk, hiç şüphesiz devlet adamlarının en cesuru ve en orijinalidir. Atatürk, hakiki emperyalizmin kendi vatanında kendi milletinin saadet ve hürriyetinde olduğunu takdir etmiştir... Eğer demokrat diye bir şey varsa Atatürk demokrattır. O, hakiki demokrasinin talim ve terbiye eden başka bir temeli olmayacağını bilir. Bu da, biraz zaman ve tecrübe, biraz da mektep meselesidir.* (Aktaran İnan, 2012: 38).

¹⁵ Türkiye’nin demokrasi bağlamındaki özgünlüğünün yanı sıra, Kadroculardan olan Şevket Süreyya’nın belirttiği üzere Milli Kurtuluş hareketinde de kendine özgün yapısı dikkat çekmektedir. Kapitalist üretim tarzının eşitsizliğinin Türkiye’de kendisine yeteri kadar yer bulamaması, devletçilik politikalarının gereği, sınıf mücadelesinin olmadığı toplum modeli yine Türkiye’ye özgü bir durum olarak belirtilmiştir (Aydemir, 1933: 7–10). Diğer yandan Kadrocular, demokrasinin kapitalizmin siyasi bir manevrası olarak değerlendirmekte ve demokrasiyi Türkiye için uygun olmadığını düşünmekte, bu paralelde kapitalizm sonrası sınıfların olmadığı Türkiye’de demokrasi uygulanırsa bu düzenin burjuva sınıfının talepleri doğrultusunda değişeceği endişesini taşımaktadırlar (Timur, 1997: 165–166).

kesimin temsilcilerini çağırarak büyük bir toplumsal kaynaşma sağlamak istemiştir. Diğer yandan kendi otoritesini anayasal kurumlara dayandırma çabası göstermiştir. “Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir” diyerek yönetimin tek hâkiminin teoride mecliste olduğunu belirtmiştir. Bu yolda Türkiye’nin demokrasi yolculuğunda kimseye benzeme zorunluluğu olmadığını; her ülkenin kendine özgü koşullarının olduğunu dile getirmiştir. Bu nedenle Türkiye’nin demokratik rejime giden yolunun farklı olacağını açıkça dile getirmiştir (Çeçen, 2012: 61, 183–184). Bahri Savcı da bu söylemi desteklemek için; “Türklerin Mondros’a direnmesi gerekir. Bu da ancak zamanın ulusal iradesini temsil etmekte olan parlamentoya dayalı kuvvetli bir hükümet ile olabilir. Zorlukları yenebilmenin tek yolu siyasal erki demokratlaştırmak geçmektedir” demiştir (Savcı, 2012: 459).

Atatürk de Cumhuriyeti şu şekilde tanımlamaktadır: *bugünkü hükümetimiz, devlet örgütümüz, doğrudan doğruya milletin kendi kendine ve kendiliğinden yaptığı bir devlet örgütü ve hükümettir ki, onun adı cumhuriyettir. Artık hükümet ile millet arasında geçmişteki ayrılık kalmamıştır. Hükümet millet ve millet hükümettir* (Kocatürk, 1999: 72). 1921 Anayasa’sının 1. Maddesi; egemenlik kayıtsız şartsız ulusundur. İdari yönetimi, halkın geleceğini doğrudan doğruya ve gerçekten yönetmesi temeline dayanmaktadır. 2. Maddesi; yürütme gücü ve yasama yetkisi ulusun tek ve gerçek temsilcisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisinde gerçekleşir ve toplanır. 3. Madde; Türkiye Halk Hükümeti TBMM tarafından yönetilir ve TBMM adını taşır. 4. Madde; TBMM iller halkı tarafından meslekler mensupları temsil edilmek üzere doğrudan doğruya seçilmiş üyelerden oluşur¹⁶. Anayasanın ilk 4 maddesinin doğrudan doğruya halk egemenliğini dile getirmesi demokrasi adına önemli bir gösterge olmuştur (Ateş, 1998: 30–32). Atatürk’ün halk hükümeti vurgusu aslında demokratik hükümet olarak adlandırdığı sistemdi (Tunaya, 2008: 103).

Kadınlara verilen hukuki haklar ise demokrasinin Atatürk dönemindeki durumunu anlatırken göze çarpmaktadır. 1934 yılında kadınlara verilen seçme ve seçilme hakkı önemli yer tutmaktadır. Türk kadınlarının erkeklerle eşit haklardan yararlanmasına adına getirilen oy kullanma ve seçilme hakkıyla Meclis’te 18 kadın milletvekili yer aldı ve bu bağlamda nicel olarak Türkiye Avrupa’nın en gelişmiş ülkelerini yakalamış durumdaydı (Zürcher, 2012: 263). Buna ek olarak, Amerika Birleşik Devletleri Princeton Üniversitesi Atatürk Kürsüsü Başkanı Profesör Doktor Heath Lowry bu konuda; dünyada kadınların toplumdaki rolüne Mustafa Kemal kadar duyarlılık gösteren pek az önder olduğunu ifade etmektedir (Ozankaya, 2012: 367). Toplumsal katılımın daha üst seviyede gerçekleşmesi için daha önce de 1924 yılında seçmen yaşının 18’e indirilmesi kayda değer bir değişim olarak değerlendirilebilmektedir. Çağdaşlarına oranla bu konuda önder durumunda olan Türkiye “demokratikleşme” adına önemli bir adım atmış durumdadır. Osmanlı’nın son dönemlerinde çıkarılan kanunlar ile birlikte eşitliği zedeleyici koşullar bulunmaktaydı. Vergi, mülk, meslek gibi konular bu eşitsizliğin temelini oluşturmaktaydı. 1921 ve 1924 Anayasalarında tüm halk eşit sayıldı. Seçmen olabilmek için devlete az çok vergi verme koşulu ise 3 Nisan 1923 tarihinde kaldırıldı (Işıklı, 2008: 51–55). Seçim sistemi ve oy sisteminin halkın yönetime katılması için en önemli araçlar olarak gören Savcı’ya göre, dış bağımsızlık ve iç bağımsızlık sağlandıktan sonra eşit ve adil seçimler yapılması, Atatürk demokrasisinin ayırt edici özelliklerinden olmuştur (Savcı, 2012: 461).

¹⁶ Müdafaa-i Hukukçu Meclis tam anlamıyla “milli” bir nitelik taşıyordu. Meslekler göre bir dağılım dikkat çekmektedir. 120 mebus serbest meslek erbabı, 125 devlet memuru, ilmiyeliler ve sarıklılar da bulunmaktaydı. 5 aşiret ağası ve en az bulunan ise mühendislerdi (Tunaya, 2007: 75).

Diğer önemli bir konu da devletin din işleri karşısındaki konumu olmuştur. Demokrasi, birlik ile beraberlik düşünüldüğünde, devletin toplumun tüm kesimlerine eşit mesafede durması gerektiğini, toplumu oluşturan egemen dinin yanında azınlıkta olan diğer gruplara da eşit davranabilmesi için resmi bir dinin olmaması gerekliliğini içermektedir. Türkiye 10 Nisan 1928 tarihinde Anayasadan devletin dini ile ilgili ibareyi kaldırmıştır (Akşin, 1998: 176). Akşin aynı zamanda laikliğin toplumsal eşitliğin sağlanmasındaki ön koşul olduğunu dile getirmiştir. II. Meşrutiyet döneminde de kadın hakları ile ilgili bir takım düzenlemeler yapıldığı görülmektedir fakat laik bir devlet anlayışı olmadığı için bu değişikliklerin toplumsal düzende kabulü söz konusu olamamıştır (Akşin, 1992: 247).

Sivil toplum konusu ise Atatürk dönemini incelerken hem demokratikliğin hem de anti-demokratik uygulamaların muhtevasını oluşturmaktadır. Anadolu Ajansı, Telgraf Telefon Anonim Şirketi, Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu gibi özerk yapıya sahip olmakla birlikte hükümete doğrudan bağlı yapıların varlığı göze çarpmaktadır (Işıklı, 2008: 54). Minber gazetesi ve Kadro dergisi başta olmak yayın hayatının¹⁷ varlığına önem veren Atatürk, bu kurumların geliştirilmesi gerektiğini belirtmiştir (İnan, 2012: 400). Bilindiği gibi, 1925 yılında ‘Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’, 1930 yılında da ‘Serbest Cumhuriyet Fırkası’ ve ‘Ahali Cumhuriyet Fırkası’ denemeleri yapılmış fakat bu denemeler bir takım olaylar neticesinde sonuca ulaşamamıştır. Bazı meslek kuruluşları; Tarım Kredi Kooperatifleri, Tarım Satış Kooperatifleri, Halkevleri ve Türk Ocağı gibi bazı baskı grupları şeklinde örgütlenmeler olmuştur (Acar, 2012: 5). Parti açarak çok partili hayata geçiş denemeleri bir ışık niteliğinde olsa da erken sönmeleri demokratikleşme adına karanlık bir ortam yaratmıştır. Diğer yandan 1933 yılından itibaren 142 Alman ve Avusturyalı çoğu Yahudi olmakla birlikte Türkiye’ye sığınmış ve ülkede üniversitelere yerleştirilmiştir. 1945 yılına kadar Türkiye’de kalan bu bilim insanları Nazi zulmünden kaçmış ve Türkiye’yi yaşanabilir bir ülke olarak görmüşlerdir (Akşin, 1992: 251).

Mustafa Kemal Atatürk döneminde, çağdaşlarının diktatörlük uygulamalarıyla birlikte daha demokratikliği, halkın egemenliği ilkesine yapılan vurgu, kadın haklarına ve seçmen haklarına duyulan saygı, gazete ve dergilerin varlığı ve bilim insanlarına verilen değer bağlamında demokrasiden söz etmek mümkündür. Fakat madalyonun diğer yüzü ise bu kadar aydınlık değildir. Atatürkçü demokrasinin bir de karanlık yüzü bulunmaktadır. Bu karanlık yüz demokrasiye leke süren uygulamaların eseri olarak gün yüzüne çıkmıştır.

4. ATATÜRKÇÜ DEMOKRASİNİN ANTI-DEMOKRATİKLİĞİ

“Kemalist rejim faşist değilse de
Hiçbir suretle demokratik de değildi.”¹⁸

Demokrasinin teorik çerçevesinden bahsedilirken bu olgunun gelişmesinde ve yayılmasında liberalizm ile doğrudan ilişkisi olduğuna dikkat çekilmiştir. Bireyin özgürlüğünün ve eşitliğinin bulunmadığı coğrafyalarda demokrasinin varlığından söz etmek mümkün değildir. Gökalp’in bahsettiği üzere “Türkler istiklalci oldukları için komünist, dayanışması oldukları

¹⁷ Çıkan dergiler; Resimli Ayı (1924), Kadro ve Kooperatif (1932), Ülkü, Fikir Hareketleri, Varlık, Yeni Adam, Yenigün (1933), Yücel, Ayda Bir (1935), (Akşin, 1992: 246).

¹⁸ Maurice Duverger, Siyasal Partiler, CHP tek parti dönemini incelerken Atatürk yönetiminin demokratik olmadığı sonuca varan Duverger, bu demokrasi anlayışının halkçı ya da sosyalist olmadığını aksine geleneksel siyasal demokrasi olduğunu belirtmiştir (Tunaya, 2008: 106).

için de kapitalist olamazlardı (Gökalp, 1970: 180). Ekonomik bir kavram olan kapitalizmin siyasi alana yansması liberalizmdir. Gerek Atatürk döneminde gerekse II. Dünya Savaşı'nın ardından politik rejimde bir liberalleşme görülmemektedir. Aksine otoriter rejimin daha da güçlendirildiğini söyleyebiliriz (Kara-İncioğlu, 2000: 206). Diğer yandan Atatürk döneminde kamusal alandaki özgürlükten kaynaklanan endişe nedeniyle “otoriter laiklik” yakıştırması dahi yapılmıştır (Turam, 2011: 51–52). Zira Şerif Mardin'in, Milliyetçilik ideolojisinin, Kemalizm'in başarıya ulaşmış tek düşüncüsü olduğuna vurgu yapması, Cumhuriyetçiliğin demokrasi alanındaki başarısızlığını göstermektedir (Mardin, 2007: 142).

Halkçılık terminolojisi ile halkın yönetimin tek sahibi olduğunu vurgulayan Kemalizm, egemenliğin kayıtsız şartsız milletin olduğu, ve bunun meclis eliyle yürütüleceği ilkesini içermektedir. Halkın egemenliğine bu denli vurgu yaparken ilk bakışta sanki demokrasi yüceltiliyormuş, önceliklere göre egemenliğin kaynağı ve meşruiyeti yeniden tanımlanmış gibi görünse de meclisin bu güce tek başına sahip olma arzusu, siyasi yönetim mekanizması içerisinde artık bir takım ara mekanizmalara gerek olmadığına vurgu yapmaktadır. 1925 yılında çıkarılan Takrir-i Sükûn Yasasıyla birlikte bu durum artık daha da net görülür hale gelmiştir (Karaömerlioğlu, 2009: 280–281).

Sivil topluma geçmeden önce, entelektüel hayatın Atatürk döneminde “aydın” olarak nitelendirilen kesimin oluşmamasının dikkat çekici olduğu ifade edilmektedir. Ali Gevgilili'nin üzerinde durduğu ve Şerif Mardin'e de referans verdiği bu konu hakkında söyledikleri önemlidir. Bu çerçevede aydın olarak nitelendirilen kesimin tam anlamıyla aydın olmadığı, aksine yarı aydın olarak değerlendirilebileceği söylenebilir. Aydınların okur-yazar olması gerekirken bu dönemde okur olduklarını fakat yazmadıklarını görülmektedir. Osmanlıdan erken cumhuriyet dönemine kadar olan süreçte, Türk aydını kendini devlete karşı sorumlu hisseden, yer yer devletten maaş alan ve yönetici kadrolarında yer alan bir kesim olarak görülmektedir (Gevgelili, 2009: 195).

Şeyh Sait Ayaklanması sonrasında 1925 yılında Takrir-i Sükûn Kanunu ile birçok dergi, gazete kapatılmıştır. Serbest Fırka denemesi de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Baskı ve kısıtlamalar bu dönem yayın hayatını oldukça olumsuz yönde etkilemiştir. Diğer yandan birçok kez demokratikleşme adına yapılan çok parti denemelerinde başarısızlıklar dikkat çekmektedir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının 1925 yılında, Serbest Cumhuriyet Fırkasının da 1930 yılında kapatılması demokrasiyi baltalayan gelişmeler olmuştur (Akşin, 2009: 246). Bu duruma benzer bir belirleme de Zürcher tarafından yapılmıştır. Takrir-i Sükun Kanunu'nun ilan edilmesiyle birlikte Türkiye'nin yönetim biçiminin tek partinin otoriter yönetimi yani bir diktatörlük haline geldiği ifade edilebilmektedir (Zürcher, 2012: 261).

Laik devlet anlayışı, Kemalist devrimde demokratikleşme adına önemli bir ayak olarak görülmüştür. Mete Tunçay, bu laiklik anlayışının “tecebbür” olduğunu yani zorlama olduğunu dile getirmektedir. Devletin bireylerin inanç hayatına karışmaması olgusunu da içeren laiklik ilkesinin, Türkiye'de yalnızca din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması boyutunda kalması eksik bir demokrasiye yol açmıştır. Ezanın Türkçe okunması gibi hassas konularda devlet tabandan destek bulamamış bu konuda yalnız kalmıştır (Tunçay, 2009: 92–96). Aynı zamanda Atatürk sonrası dönemde bürokratlar, Kemalist düşüncüyü bir siyasi manifestoya dönüştürerek, hali hazırda devam eden demokratiklik tartışmalarında Atatürk'ten daha az demokratik olduklarını göstermişlerdir (Heper, 2006: 144–145).

Dönemin anti-demokratik olduğuna dair düşüncenin diğer bir argümanı ise; Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren totaliter ve baskıcı bir resmi ideolojiye sahip olduğu algısıdır. Bu resmi ideolojinin dönemin metinlerindeki nitelendirmesi de “Atatürk Milliyetçiliği” şeklindedir. Toplumun “sınıfsız, imtiyazsız ve kaynaşmış bir kitle” olarak belirtilmesi “korporatizm”den¹⁹ etkilenildiğini göstermektedir (Türk, 2005: 142).

Atatürkçü demokraside öne çıkan halka rağmen halk için demokrasi için söylemi de demokrasiyi baltalamaktadır. Halkın kendisini yönetmek için yeterli olmadığına duyulan inanç, elitist değerlerin²⁰ de Kemalist bürokrasiyi etkilemesi gerçeğiyle beraber düşünüldüğünde demokrasiye ters düşen bir tablo çıkmaktadır. Halkın modernleşmeden, demokrasi bilicine asla sahip olamayacağı ön kabulü ise Kemalist bürokrasinin problemleri noktalarından biridir (Aksoy, 1997: 9).

Diktatör eğilimlerden uzaklaşmaya çalışan Mustafa Kemal’in, Cumhurbaşkanı olduğu dönemde, CHP’nin genel sekreteri olan Recep Peker’in 1931 yılında İtalya’ya yapmış olduğu ziyaretin ardından faşizmden²¹ etkilenmiş olarak dönmüştür. İtalya ziyaretinin ardından bu rüzgârın etkisinde kalarak hazırlanmış olduğu program ise tamamen anti-demokratiktir. Mustafa Kemal’in bu programı kabul etmemesi demokrasi adına olumlu bir adım olmakla birlikte, bunun gündeme gelmiş olması ve hatta Recep Peker’in hükümet içerisindeki rolünün artması dahi, demokratikleşme açısından olumsuz geri adımler olarak değerlendirilmektedir (Akşin, 1992: 247).

Resmi söylemlerde de bulunan, halkın²² modernleşmeden demokrasiye geçmesinin mümkün olmadığına dikkat çeken Köker, durumu şu şekilde aktarmaktadır: *batılı olmayan dünya, “modern Batı” karşısında, henüz “modernleşme”, yani geleneksellikten modernliğe geçiş evresindedir; modernliğe geçiş, siyasal düzeyde, “demokrasiye geçiş” demek olduğundan da, bu toplumlarda henüz demokrasinin ekonomik ve kültürel altyapısı hazırlanmaktadır. Bir diğer ifadeyle söylenecek olursa, batılı olmayan toplumlar, demokrasiden vazgeçmek durumundadır.* (Köker, 2008: 159). Bu bakış açısının Kemalist resmi ideolojiye zaman zaman çokça etki ettiği görülmektedir. Bu durum da, demokratikleşmenin önüne önemli bir set çekmektedir.

5. SONUÇ YERİNE

Atatürkçü demokrasi; teorik manada halkın egemenliğini savunduğu için demokratik olmakla birlikte, pratik hayattaki örnekler dâhilinde pek de demokratik görünmemektedir.

¹⁹ “19. Yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa’da muhafazakâr düşüncenin yeni bir dalı olarak gelişen ve Birinci Dünya Savaşı sonrasında küçümsenemeyecek bir siyasi etkinliğe ulaşan korporatizm, kapitalizm ve sosyalizm dışında bir “üçüncü yol” bulma çabalarının ürünüdür (2005, Türk: 142). Buna ek olarak “Kadro Dergisi” bu çabanın resmi yollardan desteklenerek Türkiye’de üretilme yolunun önemli bir ayağını oluşturmaktaydı (Türkeş, 1999: 215–230).

²⁰ Elitist değerlerin Türkiye’de gelişimi ve durumu hakkında daha geniş bilgi için: Metin Heper, Türkiye’de Devlet Geleneği, Doğubatu Yayınları, (2006).

²¹ Faşist eğilimli olarak değerlendirilebilecek bir örnek; 1936 yılında çıkarılan “İş Kanunu” doğrudan Faşist İtalya’nın kanunundan kopyalanmıştır. Bu kanunda işçilerin sendika kurması ve grev yapması da yasaklanmaktadır (Zürcher, 2010: 295).

²² Halkın önemli bir kısmını oluşturan köylülerin ve köy yaşamının yüzyıllardır hatta bin yıllardır değişmediğini ve bu nedenlerden dolayı sürekli olarak siyasi arenanın gerisine itildiğini söylemek mümkündür. Esasen, bu sadece Türkiye’ye özgü bir durum değildir, dünya genelinde de böyle süregelmiştir (Hardt, Negri, 2011: 129).

Demokrasinin diğer dünya ülkelerinde gerçekleşmesi için liberalizm koşulu daha ön sıralarda yer almaktayken, ülkemizde elitlerin halkın modernleştiğine karar vermesi ön koşulu, demokrasinin gelişimi için daha önemli görülmektedir.

Demokratikleşme temelinde “birinci ters dalganın” yaşandığı süreçte Atatürkçü demokrasinin Almanya, İtalya, İspanya, Sovyetler Birliği, Yugoslavya vb. birçok ülkeden daha demokratik olduğunu, diktatör, otoriter ve totaliter rejime diğer örneklerde olduğu kadar dönüşmediğini görmekteyiz. Diğer yandan Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere gibi ülkelerin ise siyasal rejim bağlamında daha demokratik oldukları belirtilmelidir. Öte taraftan insan haklarına ve kadın haklarına verilen değer niteliği konusunda ise “çağdaşlarından” daha çok mesafe kat ettiği su götürmez bir gerçektir.

Atatürk döneminin anti-demokratik olarak nitelendirilebilecek özelliği olan elitist yaklaşım ise Osmanlı’dan Türkiye’ye kalmış siyasi bir mirastır. Yönetici sınıfın her şeyi bildiği varsayımı ve toplumu oluşturan halkın tarım ile uğraştığından ötürü kendini bilinçlendirmeye zamanı olmadığı gerekçesiyle bilgisiz olduğu düşüncesi süregelmiştir. Bürokrasinin sürekli tepeden bakışı devrimlerin ve sonucu olarak da demokrasinin alt tabakalara nüfuz edemeyişinin temelindeki neden olmuştur. Halkın taleplerine cevap vermektense onların yerine karar vermeyi tercih eden bu yaklaşım, demokrasiden uzaklaşmaya neden olmuştur. Devlet geleneğinden kaynaklanan demokrasinin gereksizliği hususundaki yönetici sınıfın tavrı, Mustafa Kemal Atatürk döneminde de kabul görmüştür.

Salt bir biçimde Atatürkçü demokrasi demokratiktir demek veya Atatürkçü demokrasi anti-demokratiktir demek yanıltıcı bir söylem gibi durmaktadır. Atatürkçü demokrasinin demokratikliği tartışmaları, demokratik ölçütlere göre ne derece demokratik sorusuna yanıt vermekten geçmektedir. Çağdaşlarına göre yer yer demokratik olarak değerlendirebilecek olan Atatürkçü demokrasi, demokrasinin sivil toplum, basın-yayın özgürlüğü gibi başlıkları altında ise anti-demokratik olarak nitelendirilebilecektir. Diğer yandan Atatürk, kimi anti-demokratik uygulamaların demokrasinin kendisini ve geleceğini korumaya yönelik ihtiyacından dolayı olması gerektiği belirtmiştir. Bu çerçevede “Biz Cumhuriyeti kurduk; bizden sonrakiler de demokrasiyi geliştirecektir” söylemi bir anlamda demokrasinin ikinci plana itildiğini göstermektedir. Başka bir ifadeyle bu söylemden hareketle Cumhuriyet’in demokrasinin ön şartı olarak görüldüğü sonucuna varılabilmektedir. Bu paralelde, Cumhuriyet’in devamı ve güvenliği için gerektiğinde demokrasiden vazgeçilebileceği görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Acar, S., <http://kisi.deu.edu.tr//sadi.acar/dosyalar/AD.pdf> (18.11.2012).
İnan A. A., (1998a), Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk’ün El Yazıları, TTK Yayınları, Ankara.
İnan, A. A., (1998b), Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi, TTK Yayınları, Ankara.
İnan, A. A., (2012), Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
Ağaoğulları, M. A., (2004), Kral Devletinden İmparatorluğa, İmge Kitabevi, Ankara.
Aksoy, M., (1997), Atatürk ve Sosyal Demokrasi, Gündoğan Yayınları, Ankara.

Akşin, S., (1999), “Türkiye Cumhuriyeti’nin 75. Yılında Demokrasi Kuramı”, Atatürk Devrimi ve Faşizm, Türkiye Bilimler Akademisi, Türkiye Cumhuriyeti’nin 75. Yılında Bilim “Bilanço 1923-1998” Ulusal Toplantısı, İstanbul.

Akşin, S., (1998), Ana Çizgileriyle Türkiye’nin Yakın Tarihi 1789 – 1980, İmaj Yayınevi, Ankara.

Akşin, S., (1992) Atatürk Döneminde Demokrasi,
<http://acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/2748/3564.pdf> (17.11.2012).

Ateş, T., (1998), Kemalizm Özü Görüşler Düşünceler, Der Yayınları, İstanbul.

Ateş, T., (2008), Biz Devrimi Çok Seviyoruz, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Aydemir, Ş. S., (1933), Beynelmillel Fikir Hareketleri Arasında Türk Nasyonalizmi, Kadro Dergisi, Sayı: 21.

Barry, N. P., (2004), Modern Siyaset Teorisi, (Çev. M. Erdoğan, Y. Şahin), Liberte Yayınları, Ankara.

Bayram, A. K., (2001), “Türkiye’de Askeri Darbeler, Kemalizm ve Demokrasi”, Demokrasi Sorunu ve Türk Demokrasisi, (Ed. D. Dursun), Şehir Yayınları, İstanbul.

Berktaş, F., (2010), “Liberalizm: Tek Bir Teorik Pozisyona İndirgenmesi Olanaksız Bir İdeoloji”, 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler, (Ed: H. B. Örs), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Çeçen, A., (2012), 100 Soruda Kemalizm, Çağdaş Yayınları, Ankara.

Dahl, R., (2010), Demokrasi Üzerine, (Çev. B. Kadioğlu), Phoenix yayınları, Ankara.

Dursun, D., (2008), Siyaset Bilimi, Beta Yayınları, İstanbul.

Erdoğan, M., (2010), Anayasal Demokrasi, Siyasal Kitabevi, Ankara.

Gevgelili, A., (2009), “Kemalizm ve Bonapartizm”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 2 Kemalizm, (Ed. A. İnel), İletişim Yayınları, İstanbul.

Giritli, İ., (2004), Bir Ulusal Modernleşme İdeolojisi Olarak Atatürkçülük, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.

Gökalp, Z., (1970), Türkçülüğün Esasları, Milli Eğitim Bakanlığı Bin Temel Eser, İstanbul.

Hardt, M., A. Negri (2011), Çokluk, İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi, (Çev. B. Yıldırım), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Heidegger, M., (2004), Varlık ve Zaman, (Çev. A. Yıldırım), İdeal Yayınları, İstanbul.

Heper, M., (2006), Türkiye’de Devlet Geleneği, Doğu Batı Yayınları, Ankara.

Heywood, A., (2007), Siyaset, (Ed. B. Kalkan), Adres Yayınları, Ankara.

<http://rousseauassociation.ish-lyon.cnrs.fr/publications/PDF/PL8/PL8-Fermon.pdf>
(02.12.2012).

Huntington, S. P., (2011), Üçüncü Dalga Geç 20. Yüzyılda Demokratikleşme, (Çev. E. Özbudun), Kilit Yayınları, Ankara.

Işıklı, A., (2008), Sosyalizm, Kemalizm ve Din, İmge Kitabevi, Ankara.

Kansu, A., (2009), “Türkiye’de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 2 Kemalizm, (Ed. A. İnel), İletişim Yayınları, İstanbul.

Kara-İncioğlu, N., (2000), “Türkiye’de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi Sorunları”, Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme, (Ed. E. Kalaycıoğlu, A. Y. Sarıbay), Alfa Yayınları, İstanbul.

Karaömerlioğlu, M. A., (2009), “Tek Parti Döneminde Halkçılık”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 2 Kemalizm, (Ed. A. İnel), İletişim Yayınları, İstanbul.

Kocatürk, U., (1999), Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.

Koçak, C., (2000), “Siyasi Tarih (1923-1950)”, Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980, (Ed. S. Akşin), Cem Yayınevi, İstanbul.

- Köker, L., (1989), Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Köker, L., (1992), Demokrasi Üzerine Yazılar, İmge Kitabevi, Ankara.
- Köker, L., (2008), Demokrasi, Eleştiri ve Türkiye, Dipnot Yayınları, Ankara.
- Köker, L., (2009), “Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme, Devlet ve Demokrasi”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 2 Kemalizm, (Ed. A. İnsel), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Lijphart, A., (2006), Demokrasi Motifleri, (Çev. G. Ayas, U. U. Bulsun), Salyangoz Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Ş., (2007), Türkiye’de Din ve Siyaset Makaleler 3, (Çev. M. Erdoğan, F. Unan) İletişim Yayınları, İstanbul.
- Moore, B., (2012), Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri, (Çev. A. Şenel, Ş. Tekeli), İmge Kitabevi, Ankara.
- Ozankaya, Ö., (2000), Türkiye’de Laiklik Atatürk Devrimlerinin Temeli, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Ozankaya, Ö., (2012), Dünya Düşünürleri Gözüyle Atatürk ve Cumhuriyet, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Örs, H. B., (2010), “Faşizm: Modernitenin Karanlık Yüzü”, 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler, (Ed: H. B. Örs), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Sartori, G., (1996), Demokrasi Teorisine Geri Dönüş, (Çev. M. Turan, T. Karamustafaoğlu), Yetkin Basım, Yayım ve Dağıtım, Ankara.
- Savcı, B., Atatürkçü Demokrasi – Bilim Politikası, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/424/4724.pdf> (17.11.2012).
- Schmitter, P. C., T. L. Karl, (1999), “Demokrasi Nedir, Ne Değildir?”, (Çev. L. Gönenç), Sosyal ve Siyasal Teori Seçme Yazılar, (Der. A. Yayla), Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Timur, T., (1997), Türk Devrimi ve Sonrası, İmge Kitabevi, Ankara.
- Tunaya, T. Z., (2008), Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Tunçay, M., (2009), “İkna (İnandırma) Yerine Tecebbür (Zorlama)”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 2 Kemalizm, (Ed. A. İnsel), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Turam, B., (2011), Türkiye’de İslam ve Devlet, Demokrasi, Etkileşim, Dönüşüm, (Çev. P. Tünaydın), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Türk, H. B., (2005), “İdeoloji”, Siyaset, (Ed. M. Türköne), Lotus Yayınevi, Ankara.
- Türkeş, M., (1999), Ulusçu Bir Sol Akım, Kadro Hareketi, İmge Kitabevi, Ankara.
- Türköne, M., (2005), Siyaset, Lotus Yayınları, Ankara.
- Vergin, N., (2008), Siyasetin Sosyolojisi Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar, Doğan Kitap, İstanbul.
- West, D., (2008), Kıta Avrupası Felsefesine Giriş, Rousseau, Kant ve Hegel’den Foucault ve Derrida’ya, (Çev. A. Cevizci), Paradigma Yayıncılık, İstanbul.
- Yeğen, M., (2009), “Kemalizm ve Hegemonya?”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 2 Kemalizm, (Ed. A. İnsel), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yıldız, A., (2009), “Recep Peker”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 2 Kemalizm, (Ed. A. İnsel), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Zakaria, F., (2007), Özgürlüğün Geleceği Yurtta ve Dünyada İliberal Demokrasi, (Çev. M. Ö. Sağır, H. S. Akıllı), Kırmızı Yayınları, İstanbul.
- Zürcher, E. J., (2012), Modernleşen Türkiye’nin Tarihi, (Çev. Y. Saner), İletişim Yayınları, İstanbul.